

ANTE CILIGA (1898-1992): ŽIVOT NA POVIJESNIM RASKRIŽJIMA

Stephen Schwartz

San Francisco Chronicle, San Francisco

UDK 32-05 Ciliga, A.
929 Ciliga, A.

Pregledni rad

Primljeno: 16. 5. 1995.

**U spomen na Guy Deborda, za vrijeme
štrajka novinara San Francisca**

U članku se analizira politička biografija jedne od najzanimljivijih ličnosti iz hrvatske političke povijesti XX. stoljeća. Ciliga je svoj razvoj započeo kao radikalni nacionalist, potom je pristupio radničkom pokretu i boljševizmu, nastavljajući se ipak zauzimati za pravo na samoodređenje vlastita naroda. Zatim se, nakon boravka u Staljinovim logorima, u borbi protiv staljinizma pridružio anarhistima i drugim ultraradikalnim radničkim aktivistima, a potom i trockistima. Međutim, nakon uspostavljene suradnje sa socijaldemokratima, Ciliga dolazi u političkoteorijski sukob i sa samim Trockim. Krećući se, dakle, putevima najrazličitijih ideologija i političkih orijentacija: marksizma, boljševizma, menjševizma, staljinizma, trockizma, socijaldemokracije, anarhizma, jugoslavenstva i hrvatskog nacionalizma, tijekom svojega burnog života koji je trajao gotovo čitavo stoljeće, Ciliga se susretao s mnogim pronositeljima spomenutih ideologija koje su obilježile modernu povijest. Autor stoga, paralelno s raščlambom njegove političke biografije razglaba i aspekte političke povijesti, kako Hrvatske tako i nekih drugih zemalja sličnoga povijesnoga usuda, poput Irske i Katalonije.

Smrtnost hrvatskoga i južnoslavenskoga političkog komentatora dr. Ante Cilige, koji je umro u 94. godini života, 21. listopada 1992. u Zagrebu, prošla je nezapaženo u tako značajnim zapadnim novinama kao što je *The New York Times*. To je čudno jer je samo četiri godine prije toga na stranicama *The New York Times Book*

*Review*¹ analitičar komunizma i dugogodišnji službenik SAD-a, Abraham Brumberg, napisao o Ciligi nešto što bi se moglo smatrati nekrologom:

"Prije pola stoljeća, pojavak tanke knjižice imenom *Au Pays du Grand Mensonge* (*U zemlji velike laži*; na engleskome *The Russian Enigma*), napravio je malu senzaciju u krugovima Zapadne Europe. Njezin autor, Antun Ciliga, bio je jugoslavenski komunist koji je deset godina proveo u Sovjetskome Savezu, gotovo šest godina od toga u zatvorima, logorima i sibirskome egzilu kao član trockističke oporbe. Uspio je zadobiti slobodu i otputovati na Zapad upravo nekako u vrijeme kad je Sovjetski Savez preplavljan vrtlozima Staljinovih čistki, te je njegova knjiga bila jedna od prvih u onome što je kasnije postalo poznato kao "literatura otrežnjenja", kao i jedna od najranijih knjiga koje su razotkrile pakao Staljinova gulaga... Nije iznenađujuće što je Ciliga bio obasut drvljem i kamenjem od zapadnoeuropskih staljinista i *soi-disant* "progresivnih". Ipak, *The Russian Enigma* izdržala je test vremena. Do danas ona ostaje prodornim i snažnim prikazom Staljinove *monde concentrationnaire*, kao i prikazom muškaraca i žena čiji su snovi (i tijela) bili sahranjeni u njegovoj beskrajnoj vlasti."

Ciligina je smrt zabilježena u određenim malim časopisima ekstremno ljevičarskoga uvjerenja u Francuskoj i Španjolskoj. Poluznanstveni tromjesečnik *Cahiers Leon Trotsky*, koji objavljuje teme o životu i radovima Trockog kao i kretanja povezana s njegovim imenom, objavio je kratku, nepotpisanu i neobično iritirajuću bilješku, gdje stoji: "Uhapšen (u Rusiji) 1930, bio je utamničen u izolatoru Verhnjeuralsk, gdje je sudjelovao u radu "boljševičko-lenjinističkoga kolektiva", o kojemu je kasnije, nakon što je bio oslobođen, objavio karikaturističke opise. On je izjavio da je SSSR "kapitalistička država" te je prekinuo s trockistima... Kad je (Ciliga) prekinuo s Trockim i njegovim udruženjem, taj se "ljevičar" brzo razvijao u desnome smjeru jer je upoznao socijalnu demokraciju. Godine 1940. presjekao je sve veze s marksizmom i radničkim pokretom."² Čini se posve vjerojatnim da je taj nesretno ishitreni i prekomjerno oštri sud izrekao urednik *Cahiersa* - povjesničar Pierre Broue.

Bilješke sklonijega tona objavljene su u Španjolskoj. Barcelonski časopis opće anarhističke naklonosti - *Etcetera* - prisjetio se Cilige na srdačan, premda donekle preувелиčavajući način, komentirajući: "Bolestan, vratio se u Zagreb dvije godine (prije svoje smrti), neprijateljski raspoložen prema vodstvu u Hrvatskoj, još se nadajući padu obojice - Franje Tuđmana (hrvatskoga predsjednika) i Slobodana Miloševića (srbijanskoga vođe). Njegovo razotkrivanje velikih prijevara ovoga stoljeća dovelo ga je prvo u zatvor u SSSR-u, zatim do sibirskoga egzila (1930-35), a nakon toga i do logora smrti u Jasenovcu (godine 1941. kada ga je jugoslavenska komunistička partija prokazala ustaškoj policiji). Prije no što je razotkrivanje gulaga počelo donositi komercijalnu dobit (*sic!!!*), Ciliga je rekao

1

The New York Times, 18. rujna 1988.

2

"Ante Ciliga (1898-1992)", *Cahiers Leon Trotsky* (Grenoble itd.), br. 51, 1993.

gotovo sve nužno o boljševizmu u *Au Pays du Grand Mensonge*, gdje pripovijeda svoje iskustvo desetogodišnjega boravka u sovjetskoj Rusiji. No staljinizam je bio još veoma jak među europskom inteligencijom te je njegov odlomak o Lenjinu bio okljašten."

U podbiješci je urednik napisao da je "odlomak o Lenjinu", naslovljen "Lenjin, također...", bio konačno uključen u kasnije francusko izdanje knjige te da je bio preveden i objavljen u Španjolskoj 1973, zajedno s ostalim izabranim dijelovima iz knjige, što je učinio neki anarhistički izdavač. No najznakovitije jest to da je isti broj *Etcetera* objavio na španjolskom kratku autobiografiju što ju je Ciliga napisao 1983.³

Drugi španjolski periodik - časopis *Generacio* - koji izlazi u Barceloni sa člancima na kastilijanskom i katalonskom jeziku, donosi najinteresantnije razumijevanje Cilige dosad objavljeno, što je djelo francuskoga povjesničara krajnje ljevice, Philippea Bourrineta. Naslovljene "An Ambiguous Itinerary: Ante Ciliga (1898-1992)", Bourrinetove su napomene temeljita analiza važnosti Ciligina rada, koji je općenito potcijenjen (te pretežito nepoznat, čini se čak i u hrvatskoj javnosti). Ciliga je bio glavna figura u evoluciji stavova prema sovjetskoj Rusiji i staljinizmu u određenih radikalnih intelektualaca – kako oko 1930. tako i, možda iznenađujuće, nakon 1977, kada je *Au Pays...* doživjela svoje treće i najpotpunije izdanje na francuskom, što je djelo antistaljinističke izdavačke kuće *Champ Libre* i urednika Guya Deborda, koji je upravo počinio samoubojstvo.⁴

Ciligina prisutnost u ovostoljetnom političkome mišljenju jest na taj način toliko dvosmislena koliko bi se moglo zaključiti sudeći prema njegovome itineraru. No ono što se može reći bez zadržke jest to da je – premda je znanje o njemu bilo i često jest protuslovno i fragmentarno – Ante Ciliga bio jedna od najznačajnijih i najutjecajnijih figura što su potekle iz modernoga hrvatskog društva.

Dok mu *Cahiers Leon Trotsky* pristupa prezirno, a autoritativno, golemo izdanje *International Trotskyism*, Roberta J. Alexandera, posve ignorira kako njega tako i druge trockističke elemente u Komunističkoj partiji Jugoslavije,⁵ on i drugi Južni Slaveni s kojima je dijelio iskustvo antistaljinističkoga komunizma od velikoga su

3

"Ante Ciliga", *Etcetera* (Barcelona), br. 20, prosinac 1992.

4

Philippe Bourrinet, Un itinerario ambiguo: Ante Ciliga (1898-1992), *Generacio* br. 5, 1993. Pisati na *Generacio* c/Muntaner 415, 40-20, 08021 Barcelona. Tekst se pojavio na njemačkom u *Archiv für Geschichte des Widerstandes und der Arbeit*, u Bochumu, Njemačka, a pojavit će se i ove godine u proširenoj verziji sa značajnim dodatnim materijalom o balkanskim pitanjima, na talijanskom, u izdanju Graphosa (Genova). O samoubojstvu Guya Deborda vidi moj članak u *San Francisco Chronicle*, 10. siječnja 1995.

5

Robert J. Alexander u djelu *International Trotskyism, 1929-1985*, Durham i London, Duke University Press 1991, nijednom ne spominje Ciligu ni lijevicu u KPJ tijekom dvadesetih godina, premda su Ciliga i srpski antistaljinist Voja Vujović odigrali neosporivo značajne uloge u povijesti antistaljinističkoga komunizma, kako će još pokazati.

značaja za izobrazbu povjesničara i drugih intelektualaca koji su došli poslije njega. Mnogo bi toga iz povijesti Ruske komunističke partije bez Cilige moglo biti izgubljeno. To je za povjesničara dovoljan dug.

No svi koji se bave Hrvatskom, Južnim Slavenima i srednjoeuropskom političkom poviješću pronaći će lekcije u životu toga čovjeka.

* * *

Ante Ciliga rodio se u Šegotici⁶, malome selu kraj Pule u Istri, 1898. Taj je kraj tada bio pod vlašću Habsburgovaca. Njegova je obitelj pripadala hrvatskome seljaštvu; njegov je djed čitavu obitelj uvukao u borbu za nacionalnu stvar, kako protiv vladajuće austrijske birokracije koja je pripadala njemačkom govornom području tako i protiv urbane buržoazije koja je dominirala tržištem u Istri i govorila talijanskim jezikom.

Ujesen 1905, kada mu je bilo sedam godina, poslali su ga živjeti sa stricem, veterinarom, u Mostar, glavni grad Hercegovine. Tu je ostao devet godina, do ljeta 1914. i ubojstva Franza Ferdinanda u Sarajevu, koje je izvela srpska nacionalistička tajna organizacija, što je označilo početak 1. svjetskog rata.

Ciliga je bio neobičan primjer osobnosti posve oblikovane u ranoj mladosti. Napisao je da je njegovo razumijevanje odnosa između oslobođenja hrvatskoga naroda i balkanskog slavenstva općenito započelo tijekom balkanskih ratova 1912. Kao četrnaestogodišnjak, on se počeo izjašnjavati kao Hrvat jugoslavenske težnje – stav koji, kako kaže, nije nikada napustio. Pisao je: "Imao sam četrnaest godina te jeseni kad sam počeo sudjelovati u uličnim prosvjedima protiv Austro-Ugarskoga režima." I: "To je bilo buđenje mojega interesa za politiku i književnost."

Prvi je veliki utjecaj na nj izvršio "buntovni" hrvatski književnik Antun Gustav Matoš (1873-1914), koji je živio u Parizu na prijelomu stoljeća, šaljući članke o francuskome intelektualnom životu hrvatskome tisku. Matoševi napisi o Baudelaireu i Rimbaudu tako su pridobili Ciligu za francuske literarne ideale da ga je pariška intelektualnost stalno privlačila i nadahnjivala; to je bila strast koja je postigla izvanredan izraz u trajnom utjecaju na francuske intelektualce, čak i dva naraštaja nakon njegove kronike sovjetske tragedije, što je prvi put objavljena u Francuskoj.

Nadalje, kako je napisao sam Ciliga, "južnoslavenski pokret protiv austrijske vlasti uzeo je francusku demokraciju za svoj model tražeći ideale u velikoj Francuskoj revoluciji." Tako su Rousseau, Voltaire, Diderot, kao i Marat, Danton i Robespierre postali Ciligini osobni modeli.

On napominje da je sam Stjepan Radić, izvanredni hrvatski političar modernoga doba, diplomirao na *Institut des Sciences Politiques* u Parizu, nazvavši Francu-

6

Životopisne pojedinosti što ih ovdje navodimo uzeli smo iz Ciligina eseja, navedenoga u bilješci 3.

sku "drugom domovinom" svih europskih demokrata. Svi ti osjećaji objašnjavaju zašto se, kako Ciliga dojmljivo primjećuje, "trkom upisao" na tečaj francuskoga jezika u gimnaziji, kao petnaestogodišnjak.

Sa šesnaest je godina u istoj školi napisao esej "Mostar, kulturno središte Hercegovine". Da, piše, Mostar je središte kulture carstva... okruženo sa četiri vojna logora, velikim jarkom, impresivnom palačom pravde i školama čiji su učitelji više zainteresirani za svoju promociju i za privilegije što ih dodjeljuje carska i imperijalistička austrougarska vlada nego za skrb nad slobodomislećim i nacionalno naklonjenim odgojem svojih štíćenika. Bio bi izbačen iz škole, ali nije zbog intervencije člana bosanskoga zakonodavnoga tijela.

No bio je izbačen nekoliko mjeseci poslije, nakon ubojstva cara u Sarajevu. Vratio se u Istru, ali je opet bio izbačen zbog toga što je upoznao svoje školske drugove s Renanovim *Life of Jesus*.

Mladenaštvo Ante Cilige odgovara obrascu idealizma i prosvjeda – izvanredno uobičajenom obrascu u njegovome naraštaju i među kršćanima i među Židovima, napose pak u marginalnim, radikalno-seljačkim društvima Mediterana i slavenske Europe: Španjolska, Italija, Rusija i balkanske zemlje. To je vrsta razvoja koja podsjeća na fiktionalne osobnosti što ih je prikazao Danilo Kiš u briljantnom djelu *Grobnica za Borisa Davidovića*.

Ulazak Italije u 1. svjetski rat doveo je do deportacije čitavoga Ciligina sela iz Istre u južnu Moravsku. Školu je završio u Brnu. Ovdje je naišao na posve novi svijet – onaj razvijenoga društva, u kojem, za razliku od Istre i Hercegovine, dominira industrija i modernitet. Premda je živio u češkom selu (Klobuky u Brna), suočio se sa "socijalnim pitanjem". To je jedini element koji nedostaje u životopisu mladoga buntovnika, a predstavlja se u obliku razlike između bogatih i siromašnih seljaka u kulturno jedinstvenoj pokrajini češkoga govornog područja.

Dvije su stvari potom utjecale na njega da promijeni svoje mišljenje o obilježju modernoga društva: prvo, premda je iskreno bio posvećen hrvatskom nacionalnom pitanju, postajao je jednako predan internacionalnim doktrinama socijalističkoga pokreta. Drugo, otkrio je da bogati, protestantski češki seljaci u južnoj Moravskoj očituju neprolaznu mržnju prema habsburškoj vlasti te su ultranacionalisti u svojoj javnoj odanosti češkoj kulturi, a izdaju nacionalnu stvar odbijajući pomoći siromašnijim, katoličkim češkim ratarima, od kojih su mnogi poljoprivredni radnici-bezemljaši u doba opće gladi. Bogati seljaci-nacionalisti više su voljeli prodavati svoje žitne viškove imperijalnoj vlasti u Beču nego pomoći svojim nacionalnim zemljacima.

Ciliga je naučio da, rečeno njegovim riječima, "siromašni katolički seljaci, najamni radnici izrabljivani od svojih protestantskih susjeda, unatoč srednjovjekovnome naslijeđu njihove Crkve, odgovornom za inkviziciju i za suđenje Galileju, privlače moje socijalističke simpatije. Netko stoga može, osjetio sam, biti progresivan na jednoj razini a reakcionaran na drugoj." (Ovdje ne bi trebalo raspredati o neobičnom posljertku takvih komentara, tvrdnjama da ih je izrekao netko tko je bio izbačen iz gimnazije zbog proklamiranja antiklerikalizma koji predstavlja

Renan; nadalje, netko čije su komentari s odobrenjem preveli i izdali na španjolskom anarhisti koji su čitav svoj život posvetili borbi protiv katoličkog mračnjaštva!).

U 19. je godini Ciliga služio vojni rok u Austro-Ugarskoj vojsci, baš kad se dogodila ruska demokratska revolucija iz veljače 1917. Boljševički prevrat u listopadu, kad je Ciliga bio u vojnoj bolnici, zarobio je Ciligine simpatije za zahtjeve protagonista oko trenutnog okončanja rata te mira bez aneksija ili zakonskih odšteta, ali je Ciliga isto tako osjetio "mnoge dvojbe koje su stvorile mnoge neriješene enigme" u njegovu umu.

Iduće se godine Ciliga vratio svojim studijima u Hrvatsku, pridružio se Socijalno-demokratskoj stranci, a kad je habsburško carstvo palo krajem listopada 1918, sudjelovao je u kratkome očitovanju političke moći revolucionarnoga režima.

Ipak, Ciliga je brzo uočio da pad carstva neće jamčiti slobodu Južnim Slavenima, dok utemeljenje onoga što će postati jugoslavenskom državom dovodi različite narode – Slavonce, Hrvate, bosanske Muslimane, Crnogorce, kao i veliki broj Makedonaca, Albanaca i Mađara – pod vlast nove hegemonije – bivše srpske monarhije. "Porodajna trauma" koja prati stvaranje nove države nije u izrazu bila ograničena samo na nezadovoljne nesrpske mase već je isto tako sadržavala, barem u početku, snažan pokret socijalnoga prosvjeda u Srbiji, gdje je izabrano 14 od 53 komunističkih zastupnika za konstitutivnu skupštinu u studenome 1920.

Početkom 1919. hrvatski socijalni demokrati održali su kongres u Zagrebu, na kojemu je Ciliga bio najradikalniji eksponent ljevice. Na kraju kongresa njegovi pristaše ustanovili su autonomnu lijevu frakciju koja je ubrzo postala osnovom hrvatske sekcije Komunističke partije Jugoslavije, koja se uobličila u konačnom obliku u prvoj polovici 1920.

Ciliga je napustio Hrvatsku gotovo odmah, namjeravajući otići u Francusku da bi nastavio obrazovanje. No nije stigao dalje od Beča kad je odlučio poći u Mađarsku gdje je crvena revolucija Bele Kuna bila u punome zamahu. Tamo je ostao mjesec dana, prvo u Budimpešti a zatim s odjeljenjem južnoslavenskih revolucionarnih dragovoljaca na granici Mađarske i Slavonije. Kolaps revolucije Bele Kuna, kako je Ciliga ocijenio, uzrokovao je njegov propust da odmah ponudi preraspodjelu zemlje seljacima; Kunov režim zadržao je velika imanja, pod njihovim prijašnjim vlasnicima, kao državno vlasništvo.

Ciliga se pridružio Komunističkoj partiji vrativši se svibnja 1919. u Jugoslaviju da bi nastavio komunistički rad. Proveo je šest mjeseci pomažući u ustanovljenju komunističke organizacije u Sloveniji. No tada, kao komunistički službenik, započinje niz putovanja kroz srednju Europu.

Bio je u Pragu kasnih dana 1919, nanovno se prihvativši svojega formalnog studija, zatim u Italiji tijekom razdoblja okupacija tvornica, a zatim se vratio u Beč na dvije godine. U jesen 1922. Politbiro KPJ poslao ga je u Zagreb s dužnostima u partijskoj vlasti, uključujući i uredništvo *Borbe* - središnjeg partijskog organa. U hrvatskoj je metropoli ostao tri godine.

Godine 1923, kako je kasnije napisao, bugarski su komunisti zametnuli borbu unutar aparata Komunističke internacionale ili Kominterne, optužujući to tijelo radi navodne politike ignoriranja nacionalne borbe manjinskih nacija, prije svega Makedonaca i Hrvata u Jugoslaviji. Antibeogradski nastrojeni nacionalisti dokazivali su da ta linija *de facto* stvara potporu srbijanskoj vlasti u južnoslavenskoj državi. Grigorij Zinovjev, visoki dužnosnik Kominterne, pozvao je KPJ na raspravu o "nacionalnom pitanju". Partijska desnica tražila je ograničenu i slabu autonomiju za nesrpske nacije; ljevica je pak samo potvrđivala postavku da će socijalistička revolucija riješiti sve nacionalne zahtjeve.

Ciliga, u središtu partijskoga vodstva, predložio je radikalnije rješenje: ustanovljenje federativne Jugoslavije izgrađene od sedam republika, naime, Slovenije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore i Makedonije, kao pet nacionalno homogenih jedinica s dvije jedinice kao miješanim entitetima – Bosna i Hercegovina i Vojvodina.

Njegov je prijedlog dočekan sa znatnim entuzijazmom u nesrpskoj struji KPJ, premda je bio oporbeno mišljenje stajalištu partijskoga vođe Sime Markovića, arhitekta zapaženo centralističke, prosrpske pozicije. Ciliga je bio imenovan u središnji partijski komitet. U međuvremenu, Kominternu je u Moskvi izdala deklaraciju koja je osuđivala desnicu KPJ, podržavajući shemu koja je priznavala zahtjeve glavnih anticentralističkih komiteta ali nije dodirivala kobni problem miješanih teritorija. To znači da je odobravala potpunu neovisnost i suverenitet Slovenije, Hrvatske i Makedonije.

To je, naravno, bilo razdoblje u kojem je Radić, vođa Hrvatske seljačke stranke, putovao u Moskvu tražeći potporu, pa neki vjeruju da je to moglo uvesti Radića i njegove sljedbenike u Kominternu općenito. (Trocki je rekao, pomalo okrutno, da je Radić putovao "od zelenoga Zagreba do crvene Moskve samo da bi skončao u ministarstvu u bijelome Beogradu.") Nadalje, makedonski oslobodilački pokret, koji je pomalo podržavala Bugarska, imao je iza sebe dugu povijest revolucionarnoga terorizma, za koji su mnogi vjerovali da bi se mogao asimilirati u komunistički pokret.

Ciliga je predvidio zamku u moskovskome destruktivnom "rješenju"; neovisnost triju novih država, ipak intrinzično zadovoljavajuća za spomenute tri nacije, neće riješiti osnovne probleme srpskoga imperijalizma u njegovoj dominaciji nad Bosnom i Hercegovinom, Vojvodinom i Crnom Gorom. Kasnije smo tek naučili tu lekciju na najakutniji način, kao politički "pripremljenu" neovisnost Slovenije, Hrvatske i Makedonije bez primjerene pripreme ili zaštite za Bosnu i Hercegovinu, što je ohrabrilo barbarski velikosrpski nasrtaj na BiH, koji je zgrozio svijet.

Od 1923. do 1926. KPJ je službeno podržavala moskovsku liniju neovisnosti triju vodećih nacionalnih pokreta, dok su njezine regionalne grupacije u BiH, Crnoj Gori i Vojvodini, bez pune ovlasti, ipak isto tako potvrđivale pravo na samoodređenje tih teritorija. Ciliga je, kao urednik *Borbe*, agitirao za to stajalište: u jednom od svojih glavnih članaka, naslovljenom "Devet milijuna", opisao je devetmilijunsko nesrpsko pučanstvo Jugoslavije kao "robove" tromilijunskih Srba. U zimi 1924. unaprijeđen je do razine Politbiroa KPJ.

Beograd je pak, sa svoje strane, iznajmio dio Istre talijanskoj vlasti 1919, na kraju I. svjetskoga rata, kao predtekst protjerivanju Cilige iz Jugoslavije u ljeto 1925, kao talijanskog podanika te stoga i stranca. Godinu je dana proveo u Beču kao delegat KPJ u balkanskom birou Kominterne, a zatim je otišao u Rusiju koncem 1926. da bi služio u visokim krugovima Kominterne i kao instruktor KPJ kadrova na Komunističkom univerzitetu za nacionalne manjine zapada (KUNMZ). Po njegovu mu je dolasku članstvo bilo prebačeno na Rusku komunističku partiju.

U Rusiji je ostao gotovo 10 godina (napustio ju je samo 1935), a iskustvo ga je promijenilo podignuvši ga iz života mračnog premda briljantnog revolucionarnog aktivista do života svjetskopovijesne osobe.

* * *

Ciligina ruska odiseja obuhvaća tri godine u Moskvi, u blizini krajnjega vrha komunističke moći, zatim jednu godinu u Lenjingradu, tri godine političkoga zatvora (poznatog kao "izolator") u Verhnjeursku te dvije i pol godine u sibirskome progonstvu.

Ta je kronologija određena jednom jedinom važnom činjenicom: Ciliga je nastao lijevi radikalizam koji je obilježavao njegov rad u KPJ i u Kominterni, postavši pobornik trockističke oporbe. Kako je sam napisao:

"Znao sam što gubim i što me čeka kad sam izabrao stranu protivnika bonapartističkog trijumfalizma, stranu prostih masa, koja je, za trenutak, bila nadjačana. No moj izbor nije bio usmjeren na herojska nastojanja, već me na to upravljala moja unutarnja evolucija. Rado sam se borio... Pred mojim su se očima dizale slike mojih starih zemljaka i susjeda, istarskih seljaka. Jesam li ih mogao izdati? Jesam li ih mogao zaboraviti i misliti samo na svoje vlastite sitne interese? Svi ti radnici u Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini, čijim sam organizacijama pripadao nakon svjetskoga rata i koje sam poticao na borbu za bolje društvo, seljaci krijevačkog područja, čije sam nade i očekivanja dijelio 1918. i 1919 - jesam li ih poticao na 'osvajanje palača' samo da bih u njih sam ušao i živio, ostavljajući svoje drugove po oružju vani?"⁷

Čini se da nije nužno ovdje podrobno ponavljati faze i lekcije Ciligina ruskog itinerara. Ipak, vrijedno je spomenuti ulogu "jugoslavenske lijevice", tj. malene grupe između 120 jugoslavenskih komunista u Rusiji koja je unutar KPJ predstavljala lijevu oporbu kominternovskoj općoj liniji, a kojoj je Ciliga pripadao. Kao što je Bourrinet istaknuo u svojoj raspravi, Ciliga nije iznio nikakve spoznaje o drugim lijevim oporbenjacima u europskim komunističkim partijama, poput onih što ih predstavljaju u Italiji Amadeo Bordiga ili u Njemačkoj Karl Korsch.

Ciliga o tome kaže sljedeće:

7

Ante Ciliga, *The Russian Enigma*, New York, Routledge 1989. Knjiga sadrži puni tekst izvornoga izdanja, uključujući poglavlje pod naslovom "Lenjin, također..." zajedno s Ciliginim drugim ruskim memoarom o Sibiru.

"Jugoslavenska ljevica obilježila je samu sebe ograničenjem svojih interesa na jugoslavenska pitanja. Ona nije ni željela ni znala kako koordinirati svoje djelovanje s drugim grupama ljevice u drugim sekcijama Kominterne." Ta je "ljevica" započela kritiziranjem Kominterne zbog njezina propusta da prida dovoljno pozornosti nacionalnim borbama Hrvata i drugih nacija protiv srpskoga imperijalizma.

No krajem dvadesetih godina, poklapajući se sa stavom trockističke oporbe, "jugoslavenska ljevica" kritizirala je vodstvo Kominterne jer se prilagodilo Radiću i makedonskim revolucionarima, što je komunistima predstavljalo prijetnju da se izgube u nacionalističkoj sredini: "Dalmacija je proizvela savezništvo između hrvatske trobojnice i crvenoga stijega revolucije, *Internacionale* i nacionalne himne *Lijepa naša*", kaže Ciliga.

Valja ovdje spomenuti da, premda su Trocki i njegovi partizani prešli kasnih dvadesetih na kritiziranje komunističkoga političkog savezništva s hrvatskim, makedonskim i drugim "buržuskim nacionalistima", to nije povlačilo za sobom oporbu *per se* spram revolucionarnih zahtjeva malih i bezdržavnih nacija. Godine 1931. Trocki je branio makedonski nacionalni pokret upozoravajući njihove privremene saveznike - grčku komunističku frakciju arhomarksisista na primarnu opasnost od "šovinizma među grčkim radnicima" glede pitanja Makedonije i Epira. Godine 1937. on je upozoravao da je Čehoslovačka postala "unutarnjom kolonijalnom moći" u kojoj Slovaci i drugi pate zbog nacionalnog potlačivanja, a iduće je godine smiono pozivao na neovisnu socijalističku Ukrajinu, stvorivši veliku zbrku među mnogim svojim sljedbenicima još i danas.

Unutarnja protuslovlja hrvatskoga i jugoslavenskoga komunizma bila su, poput onih u jugoslavenskoj državi, ovisna o snažnom pritisku uspona velikosrpske monarhističke reakcije, koja je kulminirala beogradskim prevratom iz 1929. te raspuštanjem svih političkih stranaka. Usred te krize vodstvo KPJ unutar zemlje bilo je zapravo u kolapsu; to nije bilo prvi put da je neka od mladih Kominterninih sekcija podvrgnuta takvome testu te da ga nije položila. Zapravo, niz se takvih incidenata događao, počevši od Bugarske 1923, da bi se ponovio u Poljskoj, Kini i na drugim mjestima. Taj neminovan izazov političkom autoritetu Kominterninog vodstva zakratko je ojačao poziciju male lijeve frakcije u KPJ.

Posve se samostalna trockistička grupa stvorila 1929, nakon opće skupštine jugoslavenskih komunista u Moskvi, gdje se glasovalo 90 prema 5 za osudu partijskoga vodstva. Ustoličeno je središnje tijelo šesterice, koje su sačinjavali Ciliga, Mustafa Dedić, bivši partijski sekretar u Hercegovini, Stanko Dragić te Stjepan Heberling iz Vojvodine, zajedno s dvojicom Rusa - Viktorom Zankovim i Orestom Glibovskim. Valja ovdje napomenuti, kako je istaknuo i Bourrinet, da je Pelagija Denisova Belousova, prva žena kasnijega diktatora Josipa Broza (Tito), bila i ostala članicom grupe sve dok nije nestala u Staljinovim čistkama.⁸

8

Bourrinet, op. cit.

Ciliga i njegov krug nisu bili jedini kritički element iz KPJ koji je igrao ulogu u unutarnjim kominternovskim debatama. Godine 1927. na 8. plenumu Izvršnog komiteta Kominterne, održanom u Moskvi, srpski komunist Voja Vujović, bivši generalni sekretar Internacionale mladih komunista (naslijedio je poznatog Willia Munzenberga) i Zinovjev pristaša protiv Staljina, održao je izvanredno pro-ročanski govor u kojemu je hrabro prokazao Staljinovu politiku u Kini koja je dovela do masakra kineskih komunista.

Staljinovo viđenje tih masakra, kako je objašnjavao Vujović, može se iskazati riječima "takvih je bilo, a bit će ih još i više". Vujović, jedan od trojice braće poznatih u povijesti komunizma, premda još mlad, nestao je u Rusiji nakon ubojstva S. M. Kirova 1934., a kratko je vrijeme bio u istome zatvoru u kojemu i Ciliga – Verhnejuralsku.⁹

Nakon što je izdržao zatvor i egzil (bio je svjestan da ga to čeka), kao što je bio slučaj i s ostalim oporbenjacima, Ciliga je 1935. uspješno iskoristio svoje talijansko državljanstvo da bi pobjegao iz sovjetskoga carstva te je veljače 1936. dospio u Pariz, mjesto o kojemu je sanjao od dječastva. Tu je donio točne novosti maloj zajednici antistaljinističkih aktivista u Zapadnoj Europi, okupljenoj oko osobe samoga Trockog u Norveškoj te oko Trockovljeva sina, Lava Sedova, u Parizu.

Trocki je isprva blagonaklono primio Ciligu objavivši njegova otkrića o ruskim zatvorima i logorima u svojem pariškome listu na rusnome jeziku - *Bjulleten' oppozicii*; broj 47 iz siječnja 1936. donosi Ciligin članak "Staljinistička represija u SSSR-u" na naslovnoj stranici. No Ciligini odnosi s trockistima bili su ubrzo napeti do točke raskida. Ovdje ćemo ispitati razvoj toga raskida. No najprije valja napomenuti da su razlike što su se pojavile između njega i trockista izražene nakon raskida u *Au Pays du Grand Mensonge*, knjizi koja je još imala izvanredan utjecaj na antistaljinističku sredinu, pa je iz rečenoga jasno da su jazovi između Ciliginih i trockističkih pogleda bili neumitni posljedak Ciliginih iskustva u Rusiji.

Djelo *Au Pays...*, prevedeno i izdano na engleskome kao *The Russian Enigma*, ne može se ovdje sažeti; valja ga pročitati u cijelosti da bi se obuhvatilo njegovo puno značenje. No mora se napomenuti da to djelo nudi devastirajuću kritiku staljinističkoga društva i njegove represije nad radnicima i seljačkim masama u Rusiji. U tome smislu ono dramatično potkrepljuje temeljnu trockističku kritiku toga režima. Ono isto tako opisuje borbu trockističkih disidenata koji su bili utamničeni *en masse* nakon 1929. Ipak, ono je zapanjilo antistaljinističke krugove na Zapadu, pokazujući da su na trockiste – hrabre i neovisne kakvi su već mnogi od njih bili -borbeni proleterski elementi među ruskim masama gledali kao na nešto malo bolje od odbačenih bivših birokrata, čiji se osnovni program i vanjski izgled značajno ne razlikuje od onoga staljinističkog pogona.

9

Govor što ga je Voja Vujović držao 1927, doista začuđujući dokument, pojavio se u djelu Lava Trockoga *Problems of the Chinese Revolution*, New York, Pioneer Publishers 1932. Ta i druga djela o Trockome, Vujoviću i kineskoj revoluciji bila su ponovno tiskana i prevedena na druge jezike.

Štoviše, djelo je pokazalo da znatan sektor ruskoga društva gleda radije na čitavo sovjetsko ustrojstvo kao na državni kapitalizam nego kao na bilo kakvu vrstu socijalizma te da mnogi disidenti iz masa podržavaju radikalnije grupacije, gotovo potpuno nepoznate na Zapadu, poput demokratskih centralista koje su vodili Timofej Saprionov i Vladimir Smirnov, radničke opozicije A. G. Šljapnikova te radničke grupe Gavrila Mjasnikova (poput Cilige i Vujovića, Saprionov i Šljapnikov kao i Zinovjev prošli su kroz Verhnjeuralsk).

To su, dakako, bila otkrića. Niti o jednom od njih nisu javno raspravljali tridesetih godina oni komunisti izvan SSSR-a koji su se držali partijske linije, još manje pak "liberalni" simpatizeri Moskve – pa je Ciligino izvješće bilo strogo precizno. Tim je otkrićima Ciliga dodao "svoje vlastito" viđenje, koje je bilo iznenađujuće potpuno novo za mnoge radikalne ljevičare toga doba: ono je u suprotnom smjeru slijedilo revolucionarnu, represivnu politiku Staljinova režima do njezina duhovna oca – Lenjina.

Taj njegov probaj, zapravo, nije bio samo njegov. Analiza Lenjina kao arhitekta kastinske diktature zasnovane na državnome kapitalizmu te s time vezane teorije bila je izložena između trijumfa boljševizma 1921. i pojave staljinističkoga poretka 1933. To je učinio niz "ultraljevičara", anarhista i socijalnodemokratskih komentatora, čiji je utjecaj među širim internacionalnim ljevičarskim slojevima bio nažalost veoma slab.

Paralelno s "jugoslavenskom ljevicom" kojoj su pripadali Ciliga i ostali, njemački i nizozemski ultraljevi komunisti, koje su predstavljale osobnosti poput Korsch, Otta Ruhlea, Hermanna Gortera i Antona Pannekoeka, objavili su uvjerljive analize negativnoga obilježja što ga je poprimio boljševički režim. No one su bile upućene gotovo isključivo najsofisticiranijoj revolucionarnoj manjini te su pale u prazno. Možda je mnogo važnije to da je Rosa Luxemburg, revolucionarna mučenica, optužila boljševičku diktaturu jasnim pojmovnikom, ali je, kao i u spomenutih "njemačkih ljevičara", većina njezinih riječi ostala neprevedena s njemačkoga te se dalje nije ni objavljivala desetljećima.¹⁰

Različiti su anarhisti također objavljivali oštre napadaje na boljševičku diktaturu, koji se isto tako nisu čitali u širim krugovima osim u Španjolskoj, gdje je, za razliku od Europe, anarhizam prevladavao u radničkome pokretu.¹¹

Naposljetku, velik dio kritike boljševičke jednostranačke diktature artikulari su već od samog početka Lenjinove vladavine poraženi ruski menjševici Julij Martov i Fjodor Dan, a mnogo su je temeljitije razvili njemački i austrijski socijaldemokrati, poput Karla Kautskoga i Rudolfa Hilferdinga. No njih su

10

Najbolji uvod u rad antilenjinističke komunističke ljevice jest djelo Paula Matticka, Jr., *Anti-Bolshevik Communism*, Armonk, N. Y., M.E. Sharpe 1979.

11

Klasično anarhističko djelo o boljševizmu napisao je Alexander Berkman - *The Russian Tragedy*, 1922 - a ponovno ga je izdala kuća Left Bank Books, Seattle.

smatrali "otpadnicima", izvan granica, u krugovima revolucionarnih marksista toga doba, a njihovi su komentari bili osuđivani ili ignorirani od lijevih intelektualaca, premda su bili veoma čitani u svijetu priprostih socijalnodemokratskih radnika. Trocki i njegovi sljedbenici bili su napose oštri u napadajima na bilo kojega ljevičara za kojega se činilo da pronosi menjševičke argumente.¹²

Ciliga se, izašavši iz ruskoga kaznenoga sustava, u kojemu su svi disidenti jednako patili pod bičem boljševičke tajne policije, nije mogao više držati trockističkoga zahtjeva za jedinstvenom revolucionarnom nepogrešivošću. Za njega nije stajala nikakva prepreka između lijeve oporbe i kritike što su je predložili menjševici, pa je ubrzo nakon svojega članka objavljenoga u *Bjulleten' Opozicii* isto tako poslao članak menjševičkome glasilu u egzilu, *Socialističeskij vestnik*. S toga je razloga njegov odnos spram trockista bio brzo osuđen na propast.

Razvoj Trockijevih stavova prema Ciligi otkrivamo u dva niza pisama koja su prevedena i objavljena na engleskome. Jedan niz od sedam pisama započinje 16. prosinca 1935, kad je Trocki pisao jednom od svojih suradnika, Čehu Janu Frankeli, s kojim je Ciliga uspostavio kontakt. Trocki je izrazio interes za Ciligu, ali je napomenuo da se njemu kao i svakome tko je u to doba pobjegao iz Rusije, moraju postaviti određena pitanja: "Kako je taj čovjek izašao iz zemlje? Tko mu je pomogao pobjeći? S kim je ovdje u kontaktu? Što misli kad kaže da namjerava osloboditi svoje drugove 'svim nužnim sredstvima'?"¹³

Kasniji komentar, sa svojim nagovještajem strasti za Južne Slavene, nosi autentični žig Cilige, čiji su instinkti uvijek bili usmjereni prema smionoj akciji. Trocki se ubrzo uvjerio u Ciliginu *bona fides* te je željno čekao da ga uključi u šira nastojanja oko pomoći revolucionarnim političkim zatvorenicima u Rusiji. Sa znatnom pronicljivošću, Trocki je napomenuo u jednome pismu u tom trenutku da "je najveća sramota našega vremena da radničke organizacije šute o zločinima staljinističke birokracije. To je samo druga strana težnje da se kapitulira pred fašizmom."

U pismu od 2. siječnja 1936, upućenom samome Ciligi, Trocki profinjuje i ističe jedan od svojih najznačajnijih komentara: "Staljinizam je sifilis međunarodnoga radničkog pokreta". On zaneseno zastupa svjetsku kampanju solidarnosti s ruskim zatvorenicima. Ipak, gotovo u istom času, pojavljuju se razlike.

Tako 24. siječnja Trocki ponovno piše Janu Frankelu, žaleći se da je "drug Ciliga protumačio moje posljednje pismo kao da, takoreći, "ja dajem njemu pravo" da

12

Izbori iz djela menjševičke kritike boljševizma, kao i iz djela R. Luxemburg, Trockoga, Victora Sergeea i drugih, uključeni su u: Julien Sternberg (izd.), *Verdict of Three Decades*, New York, Duell, Sloan and Pearce 1950 (nažalost više se ne tiska). Mnoga djela Rose Luxemburg i Trockoga naveliko se tiskaju, dok se djela socijaldemokrata, poput Martova i Hilferdinga, veoma rijetko tiskaju.

13

"Letters About Anton Ciliga, listopad 1935-siječanj 1936", u: Lav Trocki, *Writings, Supplement (1934-1940)*, New York, Pathfinder Press, 1979.

individualno pregovara s menjševicima i lijevom SR strankom (članovi populističke socijalističko-revolucionarne partije koju su boljševici nemilosrdno ukinuli, op. aut.)... te je besmisleno da se Ciliga povezuje s menjševicima samo stoga što oni imaju nekoliko tuceta drugova u egzilu u SSSR-u."

Premda su Trocki i njegov *Bjulleten'* nastavili prepoznavati važnost Ciliginih izvješća o zatvorenicima u Rusiji, časopis je obustavio izdavanje njegovih djela nakon broja 49 (travanj 1936).¹⁴

Trocki je opet raspravljao o Ciligi ubrzo nakon toga u nizu pisama rusko-belgijskome novelistu, memoaristu i dugogodišnjem antistaljinistu, Victoru Sergeu. Poput Cilige, Serge je napustio Rusiju nakon što je bio interno protjeran zbog svoje uključenosti u trockističku oporbu. Serge je stigao u Belgiju u travnju 1936. i srdačno je primljen u trockističkome krugu u Europi, ali je isto tako brzo došao do različitih shvaćanja od "staroga" na čelu pokreta.¹⁵

U pismu Sergeu od 29. travnja 1936, većinom posvećenom napadaju na menjševike i druge "nerevolucionarne" lijeve kritičare Staljina, Trocki komentira da je "Ciliga odstupio od svojih ultralijevih stajališta te je također iskočio na kolosijek prijateljstva s menjševicima. Njegovo razmišljanje ide približno ovako: SSSR nije radnička država, već bonapartistička država kapitalističkoga tipa; demokracija bi bila korak naprijed za SSSR; menjševici će potpomoći demokraciju; stoga su oni naši saveznici. Nema koristi pokušati naći smisao ovome..."

Pet tjedana kasnije, 3. lipnja 1936., Trocki piše Sergeu: "Teško je zamisliti gluplje djelo od toga da su menjševici objavili Ciligin članak... odmah nakon njegovih pisama, odlučio sam - (Ciliga) nije ništa drugo do menjševik usijane glave." Dva dana kasnije, on se vratio toj temi, zapisavši u podbilješki "Ciliga kaže: ako se možeš udružiti s (francuskim socijalistom Lavom) Blumom protiv fašista, zašto ne bi isto mogao učiniti s (Fjodorom) Danom protiv staljinističke 'reakcije'?"

Takvo je stajalište bilo posve neprihvatljivo za Trockoga, koji je kao arhitekt boljševičkoga prevrata 1917. i utemeljitelj Crvene armije nastavio, čak i ljeta 1936, izjavljivati da bi u izboru između menjševika i staljinista "on očito morao odabrati staljiniste" (!).

Ti komentari signaliziraju da je Trocki prestao gledati na Ciligu kao na političkoga saveznika te je sada gledao na njega kao na kakvog oponenta, ako čak ne i izravnog neprijatelja. U zaključnom komentaru od 3. srpnja 1936. on je stavio Ciligu "na pogrešnu stranu barikada."

No dok je Trocki bio osuđen na to da se nikada više ne bori na barikadama, Ciliga je nastavio svoju "karijeru" političke borbe kuda god da ga je ona dovela.

14

Vidi prethodnu bilješku.

15

Eleven Letters to Victor Serge, u: Lav Trocki, *Writings, Supplement (1934-40)*, isto kao pod 13.

Posljedica je toga okršaja bila pisanje djela *Au Pays...*, s njegovim otkrivanjem devetoga poglavlja "Lenjin, također...", u kojem je Ciliga ponudio povijesni sažetak proleterske oporbe boljševičkome režimu.

Ciliga je poreknuo da je Trocki postao, s obzirom na staljinizam, rigidni branitelj Lenjinova djela u njegovoj cijelosti, premda je Trocki pristupio boljševicima kasnije te je mnogo prije potpisao neke od najjačih, najučinkovitijih i najpro-ročkijih kritika lenjinizma. Trockovljevo kasnije držanje spram Lenjina bilo je izraženo u njegovu prihvaćanju, tijekom dvadesetih godina, Zinovjevoga prijedloga da se naslov "boljševik-lenjinist" usvoji u krilu njegove oporbene frakcije u ruskoj KP.

Nasuprot tome, među utamničenim ruskim oporbenjacima demokratska je centralistička frakcija, koja je, što je ironično, sasvim potekla iz stare garde boljševičke partije, dokazivala da je sam Lenjin, a ne samo Staljin, napustio izvorni boljševički program. Za razliku od trockista koji su ostajali uporni u obrani sovjetskoga režima kao "radničke vlade" koja je tek kasnije doživjela reakcionarni obrat, ali je ostala na dobrim ideološkim osnovama, *decemisti*, poznati po tome imenu, vjerovali su da je sovjetska vlada postala "kapitalistička država" čim je Lenjin pogrešno predao nadzor nad ekonomijom vladinoj birokraciji, koja je pak postala nova ugnjetavačka snaga nad radnicima. Decemisti su tako predlagali radikalniju kritiku režima no što su je odobravali trockisti.

Nadalje, kako je Ciliga izveo, radničko-klasna borba u koju su se decemisti upustili protiv Lenjinove "izdaje" bila je anticipirana nastojanjima dviju drugih, na radništvu zasnovanih, frakcija u boljševičkoj partiji, koje su bile aktivne čak i za Lenjinova života, kao što su bile prisutne u zatvorima i deset godina nakon toga. To su bile Radnička oporba iz 1920. te tendencija koja je potekla iz lijevoga krila radničke oporbe, osnovane 1922. pod imenom Radnička grupa.

Ti su elementi išli čak i dalje od decemista. Oni nisu dokazivali da je Lenjin započeo ispravno te je zastranio s ispravnoga smjera, već da je boljševička politika bila u cijelosti pogrešna od samoga početka. Dok su decemisti usredotočili svoju "paljbu" na pitanje tko će - radnici ili državni službenici - upravljati ekonomijom, Radnička je oporba raspravljala tko će izvorno predstavljati radnike, optužujući Lenjina da je izvana uveo nadzor nad ruskim sindikatima. No Ciliga napominje da je "Radnička grupa išla čak i dalje te napadala politički režim i pojedinačnu stranku."

Radnička je grupa tako ponudila kritiku sovjetske vladavine, mnogo jaču od onoga što su učinili trockisti ili decemisti. Trockisti su pozivali na promjene na liniji vladajuće partije, radi bolje potpore svjetske revolucije, dok su decemisti pozivali na radikalnu preinaku u državnoj ekonomskoj politici, da bi doveli radnike u prednje redove društva. No Radnička je grupa optužila obje ove frakcije kao elemente vladajuće klase i zahtijevala, u biti, novu i potpunu proletersku revoluciju odozdo: jer proizvodnjom bi trebala upravljati vojska radnika; jer bi nadzorom nad državom i partijom trebala upravljati vojska radnika; jer bi pravo radnika trebalo biti izabirati između suparničkih stranaka te bi trebalo raskinuti s "kultom vođe".

Najradikalnije elemente među radničkom grupom predstavlja djelo drugih analitičara koji su držali da boljševizam nema ništa zajedničkoga sa socijalizmom ili radničkim pokretom, već nastavlja "revoluciju inteligencije", što je bio izraz za birokratizaciju i etatizaciju modernoga društva koje isto tako predstavljaju fašizam i Rooseveltov "New Deal". Osnove su tih argumenata anticipirane u mnogih pisaca 19. stoljeća, prije no što se pojavio boljševizam kao pokret.

Za trockiste i decemiste je sloboda radnika da biraju između stranaka bila neprihvatljiv koncept. Obje ove boljševičke tendencije inzistirale su na odbijanju stranačkoga pluralizma, ako ni zbog čega drugoga onda zbog toga što su takvo nešto tražili, za vrijeme revolucije 1917, menjševici i socijalni revolucionari.

Pri čitanju ovoga poglavlja Ciligine knjige nije važno samo shvatiti utjecaj tih "otkrića" na antistalinističku sredinu tridesetih godina već i recentniji utjecaj što su ga ona imala u posljedicama oživljavanja radikalne ljevice šezdesetih godina. Ciligin opis ruskoga radničko-klasnoga pokreta koji odbija lenjinističku diktaturu te trockiste sagledava kao dio i područje kontrarevolucionarne birokracije, rječito odgovara na pitanja i čežnje određenih mladih revolucionara anarhističke i ultralijeve sklonosti u Francuskoj, Španjolskoj i drugdje, kako se to odražava u Bourrinetovoj raspravi.

Ciliga je došao u paradoksalnu poziciju. U borbi protiv Staljinove represije on je – kao i Radnička grupa – došao do stajališta kojim podupire kritiku jednopartijske vladavine, te tako zapravo prihvatio menjševičko mišljenje da su boljševici otišli predaleko u radikalnoj promjeni političkoga sustava. U isto vrijeme, opet poput Radničke grupe, Ciliga je optužio Lenjina za "menjševičku umjerenost" u ekonomiji, pri čemu se mislilo da je to odvelo ruskoga vođu u prihvaćanje državnoga kapitalizma na mjestu proleterskoga komunizma, tj. značilo je da on postupa nedostatno radikalno u promjeni ekonomskih odnosa. U stvarnosti, i lenjinistička politika jednopartijske vladavine i nacionalizirana imovina bili su naprosto izrazi etatističkih težnji, centralizacije političke i ekonomske moći koja je neumoljivo vodila do totalitarnog režima.

Takva je bila dijalektika koju su pojedinci poput Cilige pokušali osvijetliti i sebi i drugima. Da bi preživio, Ciliga se uhvatio u koštac s nastavljanjem "poteškoća povijesti", što je njegov itinerar, u Bourrinetovu objašnjenju, učinilo "dvosmislenim".

* * *

Djelo *Au Pays...* izašlo je 1938. Ciliga je ostao u Francuskoj, dovršavajući drugi svezak svojih ruskih memoara (kasnije izdanih pod naslovom *Siberie, Terre de l'Exil et de l'Industrialisation*, u kolovozu 1941).¹⁶ Imao je prigodu otići u Ameriku čim je započeo 2. svjetski rat, ali je to odbio. U prosincu 1941. vratio se u Hrvatsku.

16

Ciligin memoar o Sibiru uključen je u najnovije englesko izdanje djela *The Russian Enigma*, op. cit.

Ta odluka na početku razdoblja lutanja diljem Europe pokazat će se kontroverznom s obzirom na klevete što ih je izrekla kasnija Titova diktatura te je još uvijek uznemiravajuća za komentatore poput Bourrineta. Od travnja 1941. Hrvatska je bila pod vlašću osovinskoga režima nacionalističko-revolucionarnih ustaša (pobunjenici) pod vodstvom Ante Pavelića.

Nema velike potrebe u ovome kontekstu iscrtati čitavu povijest ustaša ili vlade koju su oni vodili. Ipak, valja napomenuti da su oni kao pokret imali mnogo zajedničkih točaka s drugim radikalnim nacionalističkim trendovima u "bezdržavnim" nacijama toga doba. Poput, primjerice, Irskog republikanskog pokreta, ustaše su imali povijest savezništva i na svojoj ljevici i na desnici. Ranih tridesetih godina, u zatvorskim ćelijama monarhističke Jugoslavije, ustaše su *de facto* djelovali u savezu s KPJ, poput IRA-e koja je djelovala u savezu s Komunističkom partijom Irske tijekom istoga desetljeća. S dolaskom 2. svjetskog rata, opet poput IRA-e koja je prihvatila njemačku pomoć u svojem ratu s Britanijom, ustaše su se udružili sa silama osovine da bi se borili protiv onoga što su smatrali svojim primarnim neprijateljem – srpski imperijalizam.

Ubrzo nakon njegova povratka u Hrvatsku, Ciligu je uhapsila ustaška policija te ga je, kao i hrvatskog komunistu Andriju Hebranga, u zatvoru posjetio ustaški vođa Ante Pavelić. U lipnju 1942. Ciligu su poslali u koncentracijski logor Jasenovac pod smrtnom presudom. Bio je posve zatvoren godinu dana, a iz Jasenovca je pušten 1. siječnja 1943.

Oslobodili su ga, kako je vjerovao, zbog izdanja njegova djela *The Russian Enigma* u Britaniji kasnih tridesetih. To mu je donijelo anglofilski ugled, pa su, čim je debakl njemačkih armija kod Staljingrada 1942. razbistrio veliku mogućnost poraza sila osovina, ustaške vlasti, koje su uključivale i prosavezničku frakciju, poduzele niz akcija ne bi li pokazale svoju demokratsku orijentaciju. Među tim je akcijama bilo i oslobađanje iz Jasenovca slobodnih zidara i drugih "prosavezničkih" elemenata, uključujući i Ciligu.

Neko vrijeme nakon toga on je surađivao s tiskom koji su ustaše nadzirali, što mu je nakon rata donijelo optužbe Titove vlade, koja je tvrdila da je on bio gorljivi sljedbenik Pavelića. Bourrinet je tumačio njegovu aktivnost tijekom toga razdoblja kao dokaz da je on posve napustio marksizam i postao "prosaveznički hrvatski nacionalist". Zasigurno, Ciliga je imao ugled saveznika probritanskih elemenata u ustaškoj vladi. Kako je spomenuto u nedavnom intervjuu s dvoje Ciliginih prijatelja – Ivom i Verom Vučićević, njegovi su članci većinom izlazili u zagrebačkom tjedniku *Spremnost*, koji se smatrao "kvalitetnim" časopisom liberalne tendencije te prosavezničkim listom.¹⁷

Bračni par Vučićević razvio je prisno poznanstvo s Ciligom kojega su susreli za vrijeme rata. Vera Vučićević slušala je njegova predavanja o Rusiji na Sveučilištu u Zagrebu 1943, smatrajući ih ozbiljnim i nepropagandističkima. Godinu poslije

17

Interview s Ivom i Verom Vučićević u *San Francisco Chronicle*, 9. srpnja 1994.

Ciliga je sreo Ivu Vučićevića, koji je radio u Berlinu kao korespondent časopisa (pod, valja nadodati, stalnom prisмотрom i opomenama svojih nadležnih zbog djela intelektualne i novinarske neovisnosti, uključujući i reportažu o nacističkim okrutnostima u Poljskoj). Ciliga je napustio Zagreb ubrzo nakon savezničke invazije na Europu u lipnju 1944, stigavši preko Beča u Berlin. Mnogostruke su bile njegove namjere zbog kojih je napustio Hrvatsku. Dugo je gajio nadu da će proputovati Europu i analizirati uvjete na licu mjesta gdje god da se zatekne, a zanimali su ga i socijalni odnos između nacionalsocijalista i masa u Njemačkoj.

No, povrh svega, predvidio je da se osovinski režim u Hrvatskoj bliži kraju te da će vodstvo u nanovo uspostavljenoj Jugoslaviji preuzeti KPJ, i to pod čeličnom dominacijom Tita, koji bi mogao u Ciligi vidjeti opasnoga "trockista" te ga možda odstraniti. Da to nije bilo isprazno predviđanje, pokazuju likvidacije stotina pravih trockista tijekom i nakon rata u zemljama poput Grčke (od strane "partizanskih" snaga), kao i pojedinaca antistalinista od strane naoružanih odjeljenja koja su nadzirali komunisti u Albaniji, Italiji i drugdje.

Ipak, bračni par Vučićević, potpuno upućen u hrvatski nacionalni pokret u njegovim liberalnim, ekstremističkim i reformnokomunističkim oblicima, ne vjeruje da se Ciliga ikada odrekao marksizma, neovisno o političkoj kamuflaži na koju je mogao biti prisiljen u ratnim uvjetima.

Ivo Vučićević kaže: "On je ostao marksist i jugoslavenski orijentiran do kraja. On nije nikada bio nacionalist, premda je shvatio da je problem Srba i Hrvata nerješivo pitanje u Jugoslaviji. On je vjerovao da je rješenje konfederacija jednakih republika. Samo ako to ne uspije, bit će neizbježna separacija."

Zatim nadodaje: "On je imao silnu energiju i zanos, i pravu strast za životom. Nije tražio udobne pozicije. Ostao je boem u duši, koji je trebao i koristio ljude ali nikada zlobno, koji je uvijek ovisio o velikodušnosti drugih da bi mu osigurali mjesto stanovanja i hrane."

Prema Veri Vučićević, "on se nije nikada odrekao svojih ideala. Nije bio častohlepan ili oportunist i nikada nije tražio osobne prednosti. U stvari, nije nikada mislio na sebe. Njega su njegove ideje izjele te je uvijek bio zabrinut da ne čini kompromise samome sebi."

Vera Vučićević pripovijeda da je Ciliga bio gotovo posve slijep te je tražio prijatelje da mu glasno čitaju. Ona je živjela u Sarajevu te je s njime često raspravljala o bosanskim problemima. On je ostajao očaran tim područjem. Vera kaže: "Poznavao je to područje samo iz mladosti, i to, prije svega, područje Hercegovine s hrvatskom većinom. Nije uopće poznavao muslimanski narod u Bosni..." pa ga je ona, poznavajući mnogo djece vodećih Muslimana i drugih političkih figura u Sarajevu, opskrblijvala osnovnim informacijama. Ona je isto tako uvidjela da je očaran religijom, a da nije "vulgarni antiklerikalac". Prije svega, "njega je opčinjavala osobitost svega što postoji u svijetu", kako ona kaže.

Bračni par Vučićević održavao je svoje poznanstvo s Ciligom sve do njegove smrti. Kad su se Rusi 1945. približavali Berlinu, to je za nj opet bio jasan trenutak da krene dalje, jer ako je vjerojatno da bi ga Titove vlasti gonile, onda je sigurno da bi to učinile i ruske.

Najprije je pobjegao do jednoga područja u Bavarskoj uz švicarsku granicu, zatim u francusku okupacijsku zonu u Njemačkoj, u Francusku i u Italiju. Obje potonje zemlje bile su pod snažnim utjecajem komunističkih partija, a to ga je dovoljno zabrinulo da bi ga održavalo u stalnim odlascima i povratcima između Pariza i Rima. On se "strahovito divio SAD-u te je bio u iluziji glede voljnosti Amerike da djeluje na Balkanu", misli Vera Vučićević, ali je ipak ostao na kontinentu.

Godine 1950. njegovi su sibirski memoari izdani u Francuskoj, zajedno s drugim izdanjem djela *Au Pays...* U svesku o Sibiru lirski je pisao o svojim prijateljima "pionirima": "Taj moćni trokut - Krasnojarsk, San Francisco, Sjeverni pol... to je tvoj svijet, to je atmosfera koju dišeš."¹⁸ Slijedeće se godine španjolsko izdanje djela *Au Pays...* pojavilo u Argentini. Zatim su iz njegova pera nastavile teći knjige: *La Yougoslavie sous la Menace Interieure et Exterieure (Jugoslavija i unutarnji i vanjski pristup do nje)* iz 1951. i 1954, memoari *Sam kroz Europu u ratu (Alone Across Europe in War)*.

Konačno se smjestio u Rimu u skućenim prilikama. Vera Vučićević sjeća se da "je na kraju živio u dvije sobe, jednoj s krevetom, a drugoj krcatoj knjigama i novinama. Zbog sljepoće, njegova je pokretljivost bila ograničena, ali je uspijevaao pronaći svoj put kroz ulice da bi kupio potrepštine. Primao je oko 100 dolara mjesečno od jedne talijanske medijske tvrtke, što je trošio na plaćanje žene koja bi mu dolazila čitati. Kasnih su ga osamdesetih godina hrvatski komunisti pozvali natrag te je mogao lijepo živjeti, ali je ostao u Rimu gdje je mogao slobodno pisati."

U Chicagu, intelektualnome središtu nacionalističkoga pokreta unutar hrvatske dijaspore, izašlo je 1955. djelo sastavljeno od radova 17 pisaca (radovi sa simpozija), uključujući Ciligu, posvećenih *Hrvatskoj naciji u njezinoj borbi za slobodu i neovisnost*. Ciligin prinos, esej na 29 stranica, predstavlja jedno od najkonciznijih izlaganja njegovih pogleda na Jugoslaviju kao i neobično jasno upozorenje na tragediju koju smo vidjeli devedesetih godina.

U eseju "Tito nije uspio riješiti nacionalno pitanje u Jugoslaviji" on je pisao s većim razumijevanjem no velika većina komentatora toga doba, osim šačice disidenata trockista (uključujući, veoma značajnu, udovicu Trockoga Nataliju Sedovu) o prijetećemu karakteru Titova režima, čak i nakon njegove promjene u orijentaciji prema Zapadu. On kaže: "Kao što je Staljinova Moskva naslijedila imperijalizam cara, tako je Titov Beograd naslijedio imperijalizam Pašića i kralja Aleksandra."

Nadalje, on dokazuje da je "u stvari, Beograd želio i još želi steći imperijalističku jednakost s Moskvom: *Titov režim prihvatio je dominaciju velikoruskoga imperijalizma nad narodima SSSR-a, te je za sebe želio priznavanje dominacije velikoruskog imperijalizma nad narodima Jugoslavije i Balkana*" (istaknuto u

18

Oba djela, *Au Pays...* i *Siberie, Terre de l'Exil et de l'Industrialisation*, revidirao je Karlo Mirth u *Croatia Press* (Madrid), 20. svibnja 1950, prema prepisci i prijateljstvu između njega i Cilige.

izvorniku)... Neslaganje i konflikt između komunističkih režima Sofije, Beograda i Moskve jest konflikt i svađa između triju imperijalističkih razbojnika, jednoga velikog i dva mala, zbog podjele plijena." I na drugim mjestima u eseju on napominje da Srbi "ne posjeduju one brojčane, geografske, ekonomske, tehničke, kulturne ili političke prednosti koje... Rusi imaju nad narodima SSSR-a. Srbi i neupućeni koji u Titovoj Jugoslaviji vide 'mali SSSR' ne uočavaju dovoljno dobro slabost te države."¹⁹

Ciliga isto tako s rijetko viđenim razumijevanjem piše o kritičkoj naravi kosovskoga pitanja u Jugoslaviji. Kako on ističe, Tito je sam 1939. priznao opstojnost nadmoćne albanske većine u toj pokrajini ("kvazikompatne većine od 900.000 Albanaca... samo 300.000 manje od čitava pučanstva same Albanije.")²⁰ Ciliga objašnjava kako uporaba pojma "Šiptar", koji rabe Srbi radije no Albanci da bi opisali kosovsku većinu, ima namjeru otuđiti kosovske Albance od njihova prirodnog poistovjećivanja s albanskom državom te im dati puki plemenski način življenja pod jugoslavenskim vlastima.

U zaključku se Ciliga izjašnjava ovako: "Autor ovoga članka pripada onoj grupi Hrvata, danas vjerojatno maloj manjini, koja je uvjerena da krajnje rješenje leži u jednoj... demokratskoj federaciji s jednakim pravima, ili konfederaciji svih Južnih Slavena, naroda Balkana, te dunavskoga bazena uopće."

Mir i sporazum između Hrvata i Srba, nastavlja Ciliga, zahtijevat će suverenu hrvatsku državu, status Srba u Hrvatskoj kao nacionalne manjine prije no dominantne narodnosti, suverenost Bosne i Hercegovine kao i politička prava pučanstva bosanskih Muslimana te priznavanje prava Hrvata u Crnoj Gori i Srbiji. (Kako je Ciliga ukazivao, Titov je režim ustavno zaštićivao Srbe u Hrvatskoj, ali nikada takva jamstva nije proširivao na nesrpsko pučanstvo koje živi unutar službenih granica Srbije, uključujući Hrvate, Albance, Mađare i druge.) Prema Ciligi, takav sporazum ovisi, prije svega, o "*ponovnom uspostavljanju odvojene i, zapravo, suverene demokratske države Hrvatske te demokratske države Srbije... Hrvatska se, dakle, mora najprije osloboditi iz srpskoga jarma te tek onda može postati prijatelj i saveznik Srbije*" (istaknuto u izvorniku.)²¹

Naposlijetku, on inzistira da Makedonija isto tako ne smije biti predana srpskome imperijalizmu. Tim komentarima ništa ne treba pridodati danas, četiri godine nakon novoga balkanskoga rata.

19

U: A.F. Bonifačić i C.S. Mihanovich, (ured.), *The Croatian Nation in its Struggle for Freedom and Independence*, Chicago, "Croatia" Cultural Publishing Center, 1955.

20

Kako navodi Ciliga iz Titova "Fascism Threatens Yugoslavia", tiskano u Kominterninom glasilu *International Press Correspondence*, izašlo u Moskvi, Londonu itd., svibanj 1939.

21

Ciliga, u: Bonifačić... op. cit.

U rujnu 1969. Ciliga je posjetio SAD i to je bio njegov jedini posjet toj državi. Bio je prisutan na simpoziju na Sveučilištu Južne Karoline u Kolumbiji te također govorio na maloj konferenciji (pretežito) hrvatske mladeži u New Yorku.

Njegova obveza prema vlastitim istraživanjima i pisanju izražavala se dalje u njegovim radovima u nizu malih periodika, uključujući *Bilten Hrvatske demokratske i socijalne akcije* (*Bulletin of Croatian Democratic and Social Action*) te izdanje časopisa *Na pragu sutrašnjice* (*On the Threshold of the Future*), koji se pojavio na hrvatskome u Rimu, a zatim i u Švedskoj, počevši od 1974. U njemu je objavio fascinantne dokumente o povijesti KPJ te o hrvatskoj i južnoslavenskoj politici. U to je doba postao prominentan u političkome životu hrvatske dijaspore.

Njegova su se djela i dalje objavljivala, a neka su bila ponovno tiskana. Najvažnije je to da se novo izdanje njegova klasika, izmijenjena naslova, *Dix Ans au Pays du Grand Mensonge Deconcertant*, pojavilo 1977. u Parizu da bi pridonijelo političkome razvoju novoga naraštaja.

Pri kraju života Ciliga se upleo u nesretne i nepotrebne rasprave u Hrvatskoj zbog komentara koje je izdao u djelu *Sam kroz Evropu...* glede ponašanja Židova u zloglasnom logoru Jasenovac. Komentari su navedeni u *Bespućima...*, kontroverznom djelu Franje Tuđmana, kasnijeg predsjednika novorođene republike Hrvatske. Oni uključuju opis židovskoga vodstva logora.²²

Ciliga, zapravo, pripisuje tu odgovornost, koja je povrijeđena nacističkim rasnim zakonima što ih je usvojila ustaška država, upletenosti takvih Židova kakav je bio kršćanski konvertit Josip Frank na početku ustaškoga pokreta. On je, dakle, iznio optužbu da su Židovi u vođenju logora pljačkali skriveno blago ciganskih zatvorenika.

Ciliga je objašnjavao razliku između svojega iskustva u ruskim zatvorima i logorima, na jednoj strani, te u Jasenovcu, s druge strane, dokazujući da su boljševici, poput srpskih terorista, četnika, i Titovih partizana, bili većinom zainteresirani za "razaranje dostojanstva i moralnoga integriteta žrtava".

Nastavlja okrivljavati židovsko vodstvo u Jasenovcu zbog "židovskoga nacionalizma" i separatizma prema nežidovima, datirajući to još od doba Mojsija. Kako Tuđman napominje, ti su komentari Ciligu "nehotice" smjestili među antisemitiste. Hrvatski Židovi, koji su podržali proglašenje republike Hrvatske 1991, izražavali su unatoč tomu znatno negodovanje zbog tih primjedaba.

Ipak, valja također spomenuti da je u djelu *Sam kroz Evropu...* Ciliga napisao da su "sredstva i načini kojima su antisemitisti, od Charlesa Maurrasa do Adolfa Hitlera – da se ograničim na antisemitističke ideologije modernoga doba – vodili svoju borbu protiv Židova, bili i ostali za mene moralna i intelektualna monstroznost."²³ Netko bi mogao poželjeti da je on ove zbrkane misli, koje

22

Franjo Tuđman, *Bespuća povijesne zbiljnosti*, Zagreb, Matica hrvatska 1989.

ostaju mala mrlja u uspomeni na nj, ostavio za sebe, ali isto tako valja priznati da takvi stavovi, posebno u našem dobu, nikada nisu posve izašli iz markističkoga diskursa te da je antisemitizam bio sve drugo samo ne središnje pitanje njegova rada.

* * *

Ante Ciliga umro je u jednom od najgorih trenutaka u groznom srpskom ratu devedesetih godina. Krvavi otisci stopala agresora ostaju na tlu Hrvatske i BiH s imenima mučenika u Borovu Selu, Dalju, Vukovaru, Dubrovniku, Bijeljini, Zvorniku i mnogim drugim mjestima. Mostar - Ciligin Mostar - bio je u ruševinama. Tisuće je ljudi umrlo ili izbjeglo. Svuda su razarane povijesne građevine, crkve i džamije. Zapad je čuo za masovna silovanja bosanskih Muslimanki, Hrvatica, Mađarica i drugih žena, što su ih počinili četnički teroristi u BiH.

Ipak, za one koji razumiju i simpatiziraju životnu putanju Ante Cilige, jedna od najnižih točaka u groznom iskustvu bila je zabilježena u svjetskome tisku 21. listopada 1992, na sam dan Ciligine smrti: izbijanje sukoba između Hrvata i bosanskih Muslimana u bosanskom mjestu Vitezu, sjeverozapadno od Sarajeva. Takav je ishod Ante Ciliga mrzio te se protiv njega borio čitavoga svoga političkog života.

Imao je sina sa ženom Bugarkom ili Makedonkom, o kojoj je malo toga poznato, jer je brak završio prije no što je otišao u Rusiju.

On je čovjek koji je živio svoj život na povijesnim raskrižjima. Postoji li tvrdnja koja bi bila primjerena kao nekrolog Anti Ciligi, onda je to ona što ju je izrekao njegov prijatelj Ivo Vučićević: "Ciliga je vjerovao da, ne može li napisati istinu, ne treba uopće pisati."

DODATAK

Kao koautor (zajedno s katalonskim novinarom Victorom Albom) djela o povijesti disidentskih marksista u španjolskom građanskom ratu - *Spanish Marxism vs. Soviet Communism: A History of the P.O.U.M.* (New Brunswick, Transaction Books 1988), čija se francuska recenzija, poput recenzije Ciligina *Au Pays...*, tiska u kući Champ Libre, htio bih dodati nekoliko bilježaka tome eseju o paralelama između povijesti Ciligine grupe u Hrvatskoj i utemeljitelja "Partit Obrer d'Unificacio Marxista" ili POUM u Kataloniji tijekom dvadesetih i tridesetih godina.

Te su paralele izrazite, česte i egzaktne.

Ciliga i njegovi drugovi u hrvatskoj KP bili su suočeni s izazovom što ga je postavila *Hrvatska republikanska seljačka stranka* (HRSS) pod vodstvom

karizmatičnog Radića, koja je okupljala veliku većinu hrvatskoga seljaštva na programu agrarnoga otpora velikosrpskom centralizmu Beograda.

Visoki tempo političkoga radikalizma u Hrvatskoj znatno vrijeme ju je udaljio od ostatka središnje Europe. No još je važnije to da je stvarnost hrvatskoga političkog života odvela hrvatske komuniste, kao i njihove nehrvatske saveznike, poput Triše Kaclerovića, koji je u KPJ došao iz Srpske socijalnodemokratske stranke, u sukob s Moskvom.

Slično tome, vodeći katalonski i drugi barcelonski komunisti dvadesetih godina, poput Andreu Nina, Joaquima Maurina, Jordi Arquera, Josepa Rovira, Pere Boneta i Julia G. Gorkina, vodili su svoj politički život u sredini radikalnoga katalonizma. Francesc Macia, "djed" Katalonaca i bivši španjolski vojni časnik koji je vodio katalonsku separatističku konspiraciju, putovao je u Moskvu, poput Radića, tražeći sovjetsku podršku, koja je izostala.

Poput Cilige i njegove grupe, katalonski su komunisti bili osjetljivi prema pitanju klasnoga u nacionalnom pokretu. Mnogi su se katalonski marksisti razvili u komuniste nakon što su kao vojnici služili u moćnom španjolskom anarhosindikalističkom radničkom pokretu, koji je povijesno bio u dobrim odnosima s buržoazijom katalonskog govornog područja. Unatoč tome, katalonski su komunisti čvrsto branili pravo Katalonaca da nastave svoje nacionalno oslobođenje. Začas su organizirali lingvistički odvojenu Katalonsku komunističku partiju, a Nin je bio posebno istaknuti katalonski esejist i prevoditelj.

Poput Hrvatske, Katalonija i Španjolska bile su, općenito, odvojene od ostatka Zapadne Europe zbog svojeg izrazitog radikalizma. Padom španjolske monarhije 1931, katalonski se nacionalizam preinačio u smjeru koji je posve paralelan hrvatskom seljačkom radikalizmu u doba prije utemeljenja Jugoslavije. Maciov pokret reorganizirao se kao masovna izborna partija, *Esquerra* ili Katalonska lijeva. Kao glavnoga vođu zamijenio ga je Lluís Companys, karizmatični govornik i radnički odvjetnik iz Barcelone, koji je imao svoje vlastite veze s anarhosindikalistima. Companysova *Esquerra*, premda je zadržala bazu u gradovima, stekla je sljedbeništvo u širokom seljaštvu, a njezina agitacija ima značajne sličnosti Radićevom HRSS-u. Prije svega, oni su pokušali organizirati seljaštvo na jednostavnoj platformi agrarne reforme, kulturnoga otpora kasti-ljanskom centralizmu, na antiklerikalizmu i republikanizmu.

Kao i Ciligini, korijeni Andreu Nina sežu u nacionalistički pokret, te Nin uvijek inzistira, kako je prije rečeno, na revolucionarnome savezništvu komunističke ljevice i katalonskoga nacionalnog oslobodilačkog pokreta. On je bio jedan od nekoliko značajnih marksističkih teoretičara nacionalnog oslobodilačkog pokreta uopće u to doba. Isto tako poput Cilige, Nin je išao u SSSR te se uspeo do visokoga položaja u moskovskoj birokraciji, ali se pridružio Trockome, bio odstranjen i stavljen u kućni pritvor. Zapravo, Nin se pojavljuje kratko u Ciliginim memoarima *Au Pays....* No za razliku od Cilige, Nin nije bio poslan u Sibir te je pušten iz Rusije 1930.

Ironično je da je Ciligu pred Staljinovim izvršiteljima spasilo njegovo talijansko ("fašističko") državljanstvo. Slično tome, Ninov status vođe španjolskog

radničkog pokreta osigurao mu je povratak u "desničarsku" Španjolsku, gdje je odmah pristupio poslu organiziranja *Oposicio Comunista Espanyola*, trockističke grupe koja se eventualno trebala spojiti s drugim tendencijama katalonskih komunista da bi se utemeljila POUM. Tijekom španjolskoga građanskog rata POUM su ugušile republikanske vlasti na inzistiranje Moskve, kako je prikazano u djelu Georga Orwella, *Hommage to Catalonia*. No ona je zadržala duboki utjecaj u masama, koji je, poput tradicije HSS-a u Hrvatskoj, ostao primjetan do danas.

Ciliga i Nin počeli su kao radikalni nacionalisti, razvili su se u radničkome pokretu i boljševizmu jer su inzistirali na pravu samoodređenja svojih vlastitih nacija, sudjelovali u borbi protiv staljinizma uz bok anarhista i drugih ultraradikalnih radničkih aktivista, postali podržavatelji Trockoga, ali su vidjeli da ih on ogorčeno odbija te su završili kao saveznici socijalnih demokrata protiv staljinizma - POUM-ovi kadrovi u Kataloniji ušli su u Katalonsku socijalističku stranku nakon 2. svjetskoga rata.

Valja spomenuti i neke druge tragične paralele i razlike.

Macia je umro mirno, ali je njegov nasljednik, plemeniti Companys, poput Radića, prezrivo ubijen. Companysovo smaknuće, koje je izvršila Francova policija 1940, ostavilo je ranu koje se sjeća čitava katalonska nacija te je čuva u uspomeni u pjesmama tekstovi kojih bi se, s promjenom imena, mogli odnositi na Radića.

Nin je, za razliku od Cilige, postao vođa masa antistaljinističke radničke partije te ušao u punu socijalnu revoluciju. Ipak, u njihovoj dnevnoj stvarnosti ta iskustva ne moraju biti tako različita od Ciliginih iskustava pod vlašću ustaša. Nitko nije imao udobno mjesto za vrijeme ratnih režima, bilo da je riječ o ljevičarima ili zagovornicima sila osovine, koji su djelovali u ime naroda ali su njima vladale strane sile – Rusi u slučaju Katalonaca, Nijemci u Hrvatskoj – i njihova policija. Nina su brutalno umorili moskovski agenti u Španjolskoj 1937. Toga se umorstva također sjećaju u Kataloniji. Španjolski građanski rat objašnjavao se kao konflikt između "ubojica Garcia Lorce (tj. Francove snage) i ubojica Andreu Nina (tj. komunisti)". U svojem mučeništvu Nin se može usporediti s hrvatskim komunistom Andrijom Hebrangom, prije no s Ciligom.

Hrvatska je propustila stvoriti neovisan nacionalistički komunistički pokret poput POUM-a. Njezin najradikalniji oslobodilački pokret – ustaše – bio je usmjeren prema Mussoliniju. Male katalonske "fašističke" grupe usporedive s ustašama, tj. tendencije katalonskih revolucionarnih nacionalista usmjerenih prema Mussoliniju, pojavile su se tridesetih godina privukavši neke od značajnih političkih i kulturnih ličnosti, no većina je njihovih članova pristala uz republiku, koja je obećala zaštititi katalonsku autonomiju, radije nego uz Francove snage koje su bile nepopustljivo unitarističke.

Nepostojanje zasebnoga i trajnoga disidentskog marksizma oslonjenoga na nacionalni oslobodilački pokret u Hrvatskoj moglo bi odražavati konstitucionalnu slabost nacionalnoga oslobodilačkog pokreta unutar društva, nakon desetljeća hrvatskih kompromisa s jugoslavenskim orijentacijama. Za razliku od

Katalonaca, hrvatski su nacionalisti bili u previše teškom položaju sa svojim pokretom da bi mogli izdržati tako stabilan tip hegemonije. Naravno, nitko nikada nije pokušao izmisliti "kastilijansko-katalonski" jezik ili tvrditi da su Katalonci bili pravi Kastilijanci drugoga reda, kako su Srbi htjeli opisati Hrvate. Katalonska kulturna borba bila je manje očajna od hrvatske te je za sobom povlačila manje oštar i ekstreman oblik nacionalističko-revolucionarne afirmacije.

Volio bih istražiti ta i druga pitanja u djelu koje bi se bitno nastavilo na ovo.

S engleskoga preveo: Ivan Čehok

ANTE CILIGA (1898-1992): A LIFE AT HISTORY'S CROSSROADS

Stephen Schwartz

San Francisco Chronicle, San Francisco

In the article the author analyzes the political biography of one of the most interesting political figures of 20th century Croatian history. Ciliga started out as a radical nationalist, then joined the labor movement and Bolshevism, yet continued advocating the Croatian people's right to self-determination. After detention in Stalin's camps, he joined in the fight against Stalinism together with the anarchists and other ultra-radical activists, and later the Trotskyists. However, after establishing contacts with the social democrats, Ciliga had political and theoretical clashes even with Trotsky himself. Following the paths of different ideologies and political orientations: Marxism, Bolshevism, Menshevism, Stalinism, Trotskyism, social democracy, anarchism, Yugoslavianism and Croatian nationalism, during his tumultuous life which lasted for almost a century, Ciliga met with many leading figures of the ideologies mentioned which earmarked modern history. Therefore, the author, in addition to Ciliga's political biography, also analyzes aspects of political history, Croatia's as well as that of other countries with similar historical destinies such as Ireland and Catalonia.

ANTE CILIGA (1898-1992): EIN LEBEN AUF DEN GESCHICHTLICHEN SCHEIDEWEGEN

Stephen Schwartz

San Francisco Chronicle, San Francisco

Im Artikel wird eine politische Biographie einer der interessantesten Persönlichkeiten aus der kroatischen politischen Geschichte des 20. Jahrhunderts analysiert. Ciliga hat seine Entwicklung als radikaler Nationalist angefangen, danach ist er der Arbeiterbewegung und dem Bolschewismus beigetreten, wobei er fortgesetzt hat, sich für das Selbstbestimmungsrecht des eigenen Volks einzusetzen. Danach hat er sich nach dem Aufenthalt in Stalins Lagern beim Kampf gegen Stalinismus an Anarchisten und andere ultraradikale Arbeiteraktivisten und später auch Trozkisten angeschlossen. Nach der Mitarbeit mit Sozialdemokraten gerät Ciliga jedoch in einen politischtheoretischen Konflikt mit Trocki selbst. Die Wege also der verschiedensten Ideologien und politischen Orientierungen: des Marxismus, Bolschewismus, Menschewismus, Stalinismus, Trozkismus, der Sozialdemokratie, des Anarchismus, Jugoslawentums und des kroatischen Nationalismus im Laufe seines stürmischen Lebens, das fast ein ganzes Jahrhundert dauerte, machend, hat Ciliga viele Träger der genannten Ideologien, die die moderne Geschichte gekennzeichnet haben, getroffen. Der Autor analysiert daher gleichzeitig mit der Zergliederung seiner politischen Biographie auch Aspekte des politischen Bewußtseins sowohl Kroatiens als auch einiger anderer Länder mit dem ähnlichen geschichtlichen Schicksal, wie es Irland und Katalonien sind.